

Історіографія

Ю. М. Михайлюк

ПОГЛЯДИ МИКОЛИ ПЕТРОВА НА СОЦІАЛЬНІ ПРОЦЕСИ У ВЕЛИКОМУ КНЯЗІВСТВІ ЛИТОВСЬКОМУ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ЕВОЛЮЦІЇ ЛИТОВСЬКО-РУСЬКОЇ ЗНАТІ

У статті проаналізовано бачення М. Петровим соціальної диференціації литовсько-руської шляхти та становлення її правового статусу.

Ключові слова: М. Петров, соціальні процеси, Велике князівство Литовське, князі, бояри, земляни.

Українська історіографія має чимало, які на певний період часу потрапляли в забуття. До їх числа належить і постать Миколи Івановича Петрова (1840–1921). Він відомий, передусім, як багатогранна особистість за своїми науковими вподобаннями та професійною діяльністю. Мало не 60 років життя учений присвятив науково-педагогічній та творчій діяльності. Його перу належать фундаментальні дослідження з українського літературознавства. Багато часу і зусиль приділяв етнографічним дослідженням, а також пошукам і вивченню пам'яток історії та культури України. Важливим напрямом його діяльності була науково-організаційна робота. Він – один із фундаторів Церковно-археологічного товариства, Церковно-археологічного музею при Київській духовній академії, Київського товариства охорони пам'яток. Наукові пошуки поєднував із викладацькою діяльністю в Київській духовній академії, спочатку на посаді доцента (з 1870 р.), потім – професора (з 1876 р.). Згодом став академіком УАН (з 1918 р.). Досягнення в науковій царині здобули визнання наукової спільноти й послуговували його обранню почесним членом ряду наукових установ і товариств – Петроградської й Московської духовних академій, Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові, Товариства дослідників мистецтв тощо [1, 11–14; 2].

Варто наголосити, що М. Петрову належить авторство ряду ґрунтовних наукових історичних праць. Зокрема в полі його наукових інтересів була й історія Великого князівства Литовського (далі – ВКЛ). Насамперед ідеться про такі праці, як «Холмская Русь. Исторические судьбы русского Забужья», «Белоруссия и Литва. Исторические судьбы Северо-Западного края», «Вольнь. Исторические судьбы Юго-Западного края» та «Подолія. Историческое описание» [3–6]. Цей доробок становить комплекс історичних нарисів, створених за ініціативою П. Батюшкова, який опублікував їх упродовж 1887–1891 рр. Дивно, але про належність цих праць М. Петрову читач може довідатися лише з передмов до вказаних видань. Хронологічно ці праці охоплюють відповідний опис подій від часів Русі до XIX ст. включно. Чималий масив матеріалу відведено й добі «Литовсько-Руської держави». Їх характерною рисою є акцент на політичні, військові та релігійні аспекти історії Литви, Білорусі, Холмщини, Поділля й

Волині. Соціальні процеси, зокрема в литовську добу, хай не так ґрунтовно, але також перебували в полі зору М. Петрова. Відтак, це дає можливість проаналізувати й з'ясувати їх розуміння й трактування дослідником.

Історіографічна спадщина М. Петрова цікавила лише окремих дослідників, зокрема М. Бухальську, яка зосередила увагу на системному аналізі регіональних та киевознавчих студій ученого [1; 7]. Узагальнені судження щодо цього намагався зробити й В. Микитась [8–9]. Частина дослідників побіжно зверталася до наукових здобутків М. Петрова, у контексті дослідження історії Києва [10–12]. Проте, найчастіше дослідників цікавила літературознавча, науково-організаційна, бібліотечно-археографічна сфери діяльності вченого [13–16]. З огляду на це, очевидно, що допоки в історіографії трактування дослідником історичного процесу на теренах ВКЛ загалом і соціальних його аспектів зокрема, обділений належною увагою. Метою пропонованої статті є аналіз трактування М. Петровим головних тенденцій розвитку привілейованого стану на тлі соціальних процесів у ВКЛ.

Аналізуючи соціальні процеси, населення ВКЛ він досить чітко диференціював на три соціальні групи: службовий стан, міщанство та селянство. Під першим розумілася литовсько-руська знать – князі, земляни та бояри. Розширення особового складу цих категорій пояснювалося двома способами: залученням до військової служби давніх родів удільних руських князів, які здобули статус «князів службових» та за рахунок появи нових родів литовсько-руських князів і бояр, які отримували землі на умовах військової служби. Оминаючи конкретизацію кількості, М. Петров стверджував про суттєве збільшення «вищого службового стану», який на теренах Волині він розділяв на службових князів двох категорій (удільних старої генерації та литовсько-руських) і вельмож. Під вельможами, вірогідно, розглядав бояр, які походили з давніх руських родів і мали високий соціальний статус. Водночас у переліку знакових фігур литовської доби, приміром Волині, називав представників нових родів князів та вельмож, як то Острозьких, Заславських, Корецьких, Вишневецьких, Чорторійських, Збараських, Сангушків, Четвертинських, Друцьких, Каширських, Пронських, Воронецьких, Горських, Ружинських, Масальських, Сапег, Соломерецьких, Пузинів, Огінських, Ходкевичів, Паців, Хребтовичів, Воловичів, Корсаків [5, 60].

Інших представників службового стану – «зем'ян» – М. Петров розглядав як нове, литовське за походженням, соціальне явище. Він позиціонував їх одночасно як нову категорію землевласників і водночас як військово-службову верству [6, 64]. За логікою його суджень, їх варто позиціонувати як «нижчий службовий стан», хоч сам учений їх так прямо не іменує. Появу такої соціальної групи він цілком закономірно обумовлював військовим устроєм держави та пов'язаним із ним способом володіння землею, яка надавалася князем певній приватній особі за державну (військову)

службу на засадах тимчасового умовного володіння. Така земельна власність поділялася на окремі ділянки (розміром в десять литовських волок) – «служби», з яких за державної потреби землевласник був зобов'язаний виставити до війська по одному озброєному воякові. Володіючи землею на таких умовах, її власники іменувалися «земьянами». За особливі успіхи на державній службі вони могли здобувати право на передачу землі у спадок на тих же умовах, що й самі володіли. Таким чином, «служби» трансформувалися у «вислуги» або «отчини». Автор наголошував на суттєвому збільшенні таких вислуг у XV–XVI ст. Також вказував, що литовський князь зобов'язувався надавати земельну власність тільки вихідцям з того регіону, в межах якого перебувала відповідна земельна ділянка [6, 64]. Відтак, однією з визначальних ознак землянського стану М. Петров вважав безпосередній зв'язок його представників за походженням і місцем проживання з одним регіоном [6, 65]. Утім, він не зауважив, що така обіцянка не завжди дотримувалася, бо земельні володіння в тому чи іншому краї (рівно як і управлінські посади) періодично надавалися й вихідцям з інших країв.

Походження боярства дослідник виводив від «осілих на місці нащадків колишніх князівських дружинників» і цілком виправдано стверджував, що воно збереглося аж до XVI ст. Гранничною межею можливих повноважень представників цієї соціальної групи вважав виконання адміністративних функцій у межах волосних територіальних громад: бояри центрального міста волості здійснювали управління її структурними складовими – «пригородами». Одночасно трактував їх як дрібних землевласників з обов'язком несення польової і гарнізонної військової служби при замках, до яких вони були приписані, а також виконання певних повинностей на користь держави й місцевого намісника [6, 53, 65].

Дещо специфічно М. Петров означував ієрархічний характер соціального поля бояр і землян. В одному випадку зазначав, що боярство «переплелось із литовськими землянами» [6, 53], в іншому – ставив бояр нижче землян, оскільки вони мали «служити і послухні бути землянину, а у випадку непокори – мали залишити свою землю і з'їхати геть, зберігаючи за собою лише рухоме майно». Також автор зауважив і щодо чисельного співвідношення цих соціальних груп, що правда виключно на прикладі Поділля. Він схильний вважати, що чисельність представників боярського стану на теренах західного Поділля, з огляду на давність тут поселень, була більшою, порівняно зі східною його частиною (Брацлавщиною). Натомість на Брацлавщині було чисельнішим представництво землянського стану, оскільки литовські правителі тут найактивніше роздавали землеволодіння новому військово-службовому станові [6, 65].

Загалом же таке позиціонування соціального статусу бояр є занадто спрощеним і показує їх становище переважно станом на XVI ст. Натомість поза увагою вченого опинилася та категорія нащадків давнього руського боярства, яка зуміла зберегти і примножити свої маєстності, здобути державні посади й поважне місце в суспільстві та відома в числі соціальної групи «панів». Примітно, що персоналії великих князів литовських на сторінках праць М. Петрова видаються такою собі окремою кастою, дистанційованою від основного кола представників княжої верстви своїм статусом. Водночас, намагаючись пояснити мотиви та специфіку їх управлінської практики, він вдавався до лаконічного окреслення особистісних характеристик цих нащадків роду Гедиміна. Зокрема високо оцінював Ольгерда, вказуючи, що той «переважав усіх братів

розумом, державною далекоглядністю і надзвичайно діяльним характером», але при цьому був обережний і потайний [11, 69]. Як певну протигагу Ольгердові автор позиціонував Кейстуга, вказуючи на його відкритість, великодушність і надзвичайну відвагу [4, 69, 84].

Досить своєрідно він характеризував Вітовта, відзначаючи, що той «розумів велич західного смаку і не міг позбутися принад західної цивілізації з рицарством, тому велика сила розуму і волі, якими володів цей чудовий правитель, виявилися згодом малоплідними». Критично ставився до неодноразових змін князем віросповідання, через що, мовляв, не міг мати міцної підтримки серед православного населення [4, 98]. Так само неоднозначно вчений характеризував особистість Казимира Ягайловича. Зокрема вказував, що, вступивши на престол неповнолітнім юнаком, він усе подальше життя був «якимось недорослем і відрізнявся безбарвністю характеру». Водночас відмічав велике захоплення молодого князя пізнавати свою батьківщину та палкий інтерес до вивчення руської і литовської мов. Утім, коли став польським королем, його пріоритети суттєво змінилися [4, 124, 126].

Стосовно наступників Казимира, його синів – Александра та Сигізмунда I – дослідник практично не давав їх особистісних характеристик. Натомість зосередився докладніше на постаті Сигізмунда II Августа. Зокрема його материнське виховання оцінив як виключно погане. М. Петров конкретизував це судження тим, що наслідник престолу «виріс на руках жінок й італійських учителів, котрі зробили з нього чоловіка люб'язного, приємного в спілкуванні, але водночас зніженого, зі слабкою волею, схильного до придвірної розкоші і задоволень, якому чужі мужні звички, неприйнятна строгість військового стану. Через слабкість свого характеру, він схилився в той бік, куди його ввели обставини» [4, 159–160]. Також автор зазначав, що, переїхавши до Вільно (1544 р.) як великий князь литовський, він невдовзі втратив інтерес до державних справ і «віддався забавам у колі веселої шляхти, яка стікалася до нього з різних боків, щоб здобути милості у свого майбутнього правителя. Бенкети, музика, танці і маскаради, запозичені в італійців, не припинялися в палаці великого князя, не зважаючи на спіткану державу лихом неврожаю і спутнього з ним голоду» [4, 162]. До речі, подібні за стилем і змістом характеристики персоналій правителів ВКЛ були притаманні багатьом дослідникам XIX – початку XX ст.

Еволюцію правового становища шляхти М. Петров показав окремими штрихами й суттєво не заглиблювався в аналіз цього процесу. Він вказував, що кардинальні зміни в житті населення ВКЛ, зокрема князів і бояр, були започатковані Кресьською унією 1385 р. та подальшими заходами її реалізації й планувалися, передусім, у Литві. Преференції у сфері права власності та державних повинностей передбачалися тільки охрещеним у католицьку віру литовським боярам для зближення їх з польською шляхтою. Стосовно руських земель ВКЛ дослідник зауважив про єдину вимогу Ягайла до удільних князів – коритися йому і корони польської, передавши певні уділи в «більш надійні й вірні йому руки» [5, 74].

Подальші суттєві зміни в правовому статусі литовсько-руської знаті він пов'язував із запровадженням процесу зрівняння її в правах і вольностях із польською шляхтою, що започаткувала Городельська унія 1413 р. Така практика, на його думку, мала на меті «сприяти поширенню і утвердженню католицизму в Литві». Тому розповсюджувалася на тих осіб, які прийняли католицьке віросповідання та отримали польські

дворянські герби. Водночас маєтки такої шляхти визнавалися королем Ягайлом спадковими володіннями, дозволялися на власний розсуд шлюбні їхні дочок і сестер, але тільки з католиками. Вчений вважав, що такі унійні умови слугували способом ополячення литовсько-руської аристократії, а «литвини латиняни поставлені в положення панів, а руські православні – в положення рабів» [5, 79; 6, 70–71]. Під рабами в цьому контексті він розумів передусім руську знать.

Також слід зазначити, що земські привілеї, за наслідками, укладених 1386 і 1413 рр., уній, М. Петров трактував лише на користь католицької знаті чи тих, хто планував прийняти католицьку віру. Водночас земський привілеї Казимира Ягайловича 1457 р., який неодноразово підтверджувався в подальшому великими князями литовськими і багато статей якого ввійшли в литовські статuti, позиціонував як такий, що поклав початок розвитку в ВКЛ шляхетських вольностей. Також наголошував на досить важливій його ознаці: на відміну від попередніх, цей привілеї не надавав пріоритетів для католиків і поляків [5, 74]. Попри це, автор стверджував, що, характерне для доби Казимира Ягайловича посилення польських впливів, мало згубні наслідки, крім іншого, й у соціальній сфері. До таких він зараховував ослаблення статусу і сили удільних князів і їх нащадків (отримували вотчини не за спадщиною, а з рук і милості великого князя за службу правителю, чим зрівнювалися з боярами, разом з якими складали державну раду). Так само з негативного боку він оцінював, як не дивно, поширення «поняття шляхетської рівності», а також підвищення в статусі шляхти, «яке в окремих місцях доходило до зрівняння в правах із вищим станом або, принаймні, прагнуло до цього» [4, 128].

Хоча в цьому питанні він виявив непослідовність своїх оцінок. Адже, в іншому випадку, характеризуючи добу Сигізмунда I, він уже позитивно відгукувався про підвищення статусу литовсько-руської знаті, через поступове зрівняння у правах із польською шляхтою. Цим місцева шляхта завдячувала зусиллям того ж таки Сигізмунда I та литовсько-руського сейму. При цьому дослідник цілком усвідомлював, що це здійснювалося у контексті «перенесення польських начал і навіть самого польського шляхетства на литовський ґрунт», але ставився до цього досить спокійно [4, 156]. Загалом, майже всі великокнязівські привілеї про зрівняння за польським зразком в правах литовсько-руської знаті з польською шляхтою він пов'язував лише з метою привернути її до Польщі.

Варто зауважити й про трактування М. Петровим ставлення литовсько-руської шляхти до поширення католицизму та польських впливів на терени ВКЛ. Цю проблему автор подавав своєрідними вкрапленнями в контексті аналізу процесу на різних історичних етапах. Приміром, він указував, що невдоволення західно-руського народу породили католицькі устремління Вітовта. Відтак, ті вирішили якщо не усунути Вітовта з престолу, то хоча б приготувати йому наступника, котрий буде відданий руській народності і православ'ю. З цієї метою, в 1418 р. руський князі – Дашко Острозький і Олександр Нос визволили з ув'язнення в Кам'янецькому замку, прихильного до православ'я, Свидригайла Ольгердовича [4, 114].

Литовсько-руських бояр і князів дослідник позиціонував як палких поборників самостійності ВКЛ. Відтак, відзначав їхнє невдоволення, зокрема задекларованим литовським князем Сигізmunдом Кейстутовичем зобов'язанням поставити Литву в залежність від Польщі [4, 118]. Далі М. Петров наголошував, що продовження від середини XV ст. ополячення також

викликало протидію як колишніх удільних і службових князів, яким не вигідно утворення й підвищення статусу шляхти, так і більшість простого руського населення, пригнічуваного розвитком шляхти і обмеженнями віри. Це виявилось в активізації духовного життя та прагненні створити окреме Литовсько-Руське, чи навіть Руське князівство, або ж приєднатися до Московської держави [4, 122].

Участь литовсько-руської знаті у розгляді питання про унію 1569 р. вчений розглядав як вимушений крок, передусім, з огляду на складне становище ВКЛ через агресію Московії та відсутність міцної державної влади в особі окремого правителя, що заважало об'єднанню зусиль для жорсткої протидії польському натискові. Також давалася взнаки відсутність консолідації самої знаті. Тому вельможі та шляхта ВКЛ «з'їжджалися вельми неохоче і повільно на цей сейм» і ще до переговорів про унію поставили вимоги утвердження королем поправок до Литовського Статуту та забезпечення цілісності і самостійності ВКЛ. Непоступливість у тривалих дискусіях поляків, переконаний дослідник, спричинила полишення чималою частиною литовсько-руських представників сейму з метою його зриву, але задум не вдався, оскільки методом тиску і погроз щодо решти представників ВКЛ вдалося досягти згоди останніх на унію [4, 174].

Автор стверджував, що після підписання унії литовсько-руська шляхта не відразу втратила усвідомлення своєї державної самостійності й окремішності. Після смерті Сигізмунда II Августа (1572 р.) «литовські вельможі готові були посадити на литовський престол окремого правителя», піднімали питання повернення українських територій, припинити називати Литву частиною Польського королівства. Окремо наголошував на тривалій активній державницькій позиції, насамперед представників таких вельможних родів, як Радзивіли і Ходкевичі [4, 175]. Примітно, що в контексті розгляду питання протистояння литовсько-руської шляхти ополяченню та покатоличенню, М. Петров неодноразово і послідовно зазначав про побутування в її колах ідеї об'єднання з Московією. І існування він виводив фактично ще з XV ст., про що зазначалося вище. Такі ж ідеї були й у XVI ст. до Люблінської унії, але вони руйнувалися, мовляв, через відомості про жорстокість Івана IV та втечі від нього до Литви руських вельмож, зокрема А. Курбського [4, 172]. Автор по суті озвучував ідею «віковичного прагнення» руського народу за межами Московії до об'єднання з Московською державою.

Не оминув увагою М. Петров і стосунки всередині шляхти, відзначивши їх складність на конфесійній основі. Запорукою цього, з одного боку, було католицьке віросповідання аристократії, що викликало недовіру з боку православного литовсько-руського народу, особливо в руських землях князівства. З іншого боку, посилення правового статусу «місцевого дворянства та вищих станів» привело до вищої міри неприйняття їх литовсько-католицькою аристократією, особливо за фактами призначення перших на високі посади у Литві (наводив приклад ситуації з К. Острозьким, призначення якого 1522 р. троцьким воєводою викликало невдоволення). Водночас вказував і на інший аспект, що викликав напруженість – зверхнє ставлення литовської аристократії до шляхти ВКЛ. За словами історика, «литовські вельможі, які стояли на чолі управління державою, відштовхували від себе своїми гордими замашками і пихою литовсько-руське дворянство» [4, 157, 174].

Отже, розглядаючи соціальну палітру суспільства ВКЛ, М. Петров сприймав шляхту, передусім, як со-

ціальну, політичну та національну еліту народу. Тому цілком закономірно приділяв увагу литовсько-руській знаті значно більше, ніж іншим верствам. Він намагався показати диференціацію стану, його політичні амбіції, хоч у своїх судженнях, характеристиках і оцінках історик не часто виходив за межі поверхового узагальненого тлумачення природи та розвитку привілейованого стану, його місця і ролі в державі. Зокрема, відсутнє цілісне й ґрунтовне відображення процесу становлення шляхти як окремого соціального стану. Це було зумовлено, на наш погляд, іншими дослідницькими пріоритетами і вшодобаннями історика, про що свідчить спрямованість його праць, де суттєва перевага надавалася політичній і церковно-релігійній проблематиці.

1. Бухальська М.А. Наукова діяльність та історико-культурна спадщина Миколи Петрова (друга половина XIX – початок XX ст.): Автореф. дис. ... к. і. н. – К., 2006.
2. Петров Микола Іванович (1840–1921) // *Prostir. Museum.* – 2008. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://prostir.museum.ua/post/27628>.
3. *Холмская Русь. Исторические судьбы русского Забужья / Изд. П. Батюшковым.* – СПб., 1887.
4. *Белоруссия и Литва. Исторические судьбы Северо-Западного края / Изд. П. Батюшковым.* – СПб., 1890.
5. *Волинь. Исторические судьбы Юго-Западного края / Изд. П. Батюшковым.* – СПб., 1888.
6. *Подолля. Историческое описание / Изд. П. Батюшковым.* – СПб., 1891.
7. Бухальська М.А. Наукова діяльність та історико-культурна спадщина Миколи Петрова (друга половина XIX – початок XX ст.): Дис. ... канд. іст. наук. – К., 2006.
8. Микитась В.Л. Літературознавець, історик, археолог (М. Петров) // *Друг читача.* – К., 1990. – № 16.
9. Микитась В.Л. *Літописець Києва (М. Петров) // Вечірній Київ.* – К., 1990. – 13 квіт.
10. Каргер М.К. *Древний Киев.* – М.; Л., 1958. – Т. 2.
11. Брайчевський М.Ю. *Коли і як виник Київ.* – К., 1963.
12. Толочко О.П., Толочко П.П. *Київська Русь.* – К., 1998.
13. Редин Е.К. *К археологической деятельности Н.И.Петрова // Летопись Южной России.* – 1905. – № 1.
14. Дурдуківський В. Микола Іванович Петров // *Записки історично-філологічної секції Українського наукового товариства в Києві.* – 1918. – Кн. XVII.
15. Сохань С.В. *Бібліотечно-археографічна діяльність М.І. Петрова (1840–1921): Автореф. дис. ... к. і. н.* – К., 2003.
16. Петров Микола. *Скрижалі пам'яті / Упор.: В. Ульяновський, І. Карсим.* – К., 2003.

Mykhayliuk Y.M. Mykola Petrow vision of social processes in the Great Duchy Lithuanian through the prism of Lithuanian-Russian gentlefolks evolution. In the article is analysed the I. Petrow vision of the Lithuanian-Russian gentry social differentiation and forming of its legal status.

Key words: I. Petrow, social processes, Great duchy Lithuanian, princes, boyars, zemiany.

В. В. Верстюк

УКРАЇНСЬКО-ТУРЕЦЬКІ ВІДНОСИНИ СЕРЕДИНИ XVII ст. В ОЦІНЦІ МИКОЛИ КОСТОМАРОВА

На основі аналізу праць М. Костомарова, висвітлено українсько-турецькі відносини середини XVII ст., зокрема функціонування дипломатичних посольств та місій, динаміка контактів між Україною та Османською імперією за гетьманування Б. Хмельницького. **Ключові слова:** Б. Хмельницький, козацька Україна, Туреччина, посольство, дипломатія, протекція.

Українська історична наука впродовж XVIII – першої половини XIX ст. не надавала належного значення свідченням польських і турецьких хроністів XVII ст. щодо українсько-турецьких відносин часів гетьманату Б. Хмельницького, вбачаючи в них або свідому об-

мову (з польського боку), або східне перебільшення (у випадку з турецьким хроністом Наїмою). Деякі неправдоподібні деталі цих повідомлень (як, наприклад, обіцянка гетьмана та козаків прийняти іслам) змушували сумніватися в їх істинності [1, 87]. У 70-х рр. XIX ст. ситуація дещо змінилася. У цей час М. Костомарову вдалося виявити в складі Коронної метрики (Державного Архіву Речі Посполитої) та Архіву Міністерства закордонних справ у Москві оригінали текстів листування Б. Хмельницького із султаном та його сановниками. Серед них була грамота Мегмеда IV, у якій зазначалось, що султан відповідає згодою на прохання гетьмана прийняти його і Військо Запорозьке під свою протекцію [2, 63]. З огляду на слабку дослідженість проблеми в історіографії, мета цієї статті – аналіз українсько-турецьких відносин середини XVII ст. в працях М. Костомарова.

Б. Хмельницькому та його однодумцям довелося докласти чимало зусиль, щоб заручитися підтримкою Туреччини. На 1648 р. Османська імперія, яка вела воєнні дії з Венецією та Іраном, уникала загострення відносин з Річчю Посполитою, король якої Владислав IV із середини 40-х рр. спрямовував зусилля на створення антитурецької коаліції. Втім, уряд Порти був зацікавлений у послабленні Польщі, тому підтримав визвольні змагання українців і зобов'язав васала імперії – кримського хана – надавати їм воєнну допомогу, хоча при цьому рішуче протидіяв утвердженню козацької України як незалежної держави, настійно домагаючись від гетьмана прийняття протекції султана [3, 273].

Влітку 1648 р. гетьман направив до Стамбула посольство, яке очолив «охрещений татарин Ф. Джеджалій» [4, 300]. Результати переговорів були вдалими: турки зобов'язувалися допомагати Б. Хмельницькому у війні з Річчю Посполитою («направити хана з ордою»); своєю чергою гетьман обіцяв приєднати до Османської імперії значну частину Польського королівства. При цьому турки особливо хотіли заволодіти Кам'янцем-Подільським, який на той час був першокласною фортецею. М. Костомаров стверджував, що «керівник козаків не боявся пестити турків обіцянками, що козаки будуть васалами Османської імперії» [4, 300]. На думку історика, в 1648–1649 рр. питання відокремлення від Речі Посполитої ще не стояло. Б. Хмельницький «вважав за можливе, що Русь (Україна) зможе користуватися незалежністю та правами вільної нації, не пориваючи своїх зв'язків із королівством; щиро вірив, що Ян Казимир в якості нового польського короля задовольнить прагнення козацької України, тому сприяв його утвердженню на троні» [4, 289].

Упродовж 1649 р. український володар двічі направляв послів до Стамбула, засвідчуючи вірність «отоманському цезареві», готовність виступити проти ворогів Порти й гарантувати безпеку на Чорному морі, прохаючи взамін надіслати на допомогу проти Польщі війська Молдавії, Валахії й Трансільванії [5, 361]. Щодо останньої, то контакти з нею були налагоджені ще 1648 р. Б. Хмельницький в одному з листів до трансільванського князя Дьєрдя I Ракочі писав, що хоче бачити його «опікуном і королем Польщі». У відповідь, як стверджував М. Костомаров, той обіцяв «у всіх польських землях свободу православної віри, а самому Хмельницькому – удільну державу на Україні з Києвом» [4, 301–302].

Переговори між козацькою Україною та Туреччиною активізувалися в 1650 р. Ініціатором виступив Б. Хмельницький. Причини звернення до Стамбулу були очевидними: розвиток відносин між Гетьманщиною та Річчю Посполитою після укладення Зборівського миру